

УДК 1:2:378

**ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНІ ПОГЛЯДИ
ПРОФЕСОРІВ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ
АКАДЕМІЇ**

**PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS VIEWS
OF PROFESSORS OF KYIV-MOHYLA ACADEMY**

Сислюк Я. Г.,

кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри філософії і культури, Львівський
торгівельно-економічний університет
(Львів, Україна), e-mail: philosophy@lute.lviv.ua

Тімченко О. П.,

доктор філософських наук, професор, завідувач
кафедри філософії і культури, Львівський
торгівельно-економічний університет
(Львів, Україна), e-mail: philosophy@lute.lviv.ua

Пігош М. А.,

старший викладач кафедри філософії і культури,
Львівський торговельно-економічний університет
(Львів, Україна), e-mail: philosophy@lute.lviv.ua

Syslyuk Ya. G.,

candidate of Philosophy, associate Professor,
associate Professor of Department of philosophy
and culture, Lviv University of Trade and Economics
(Lviv, Ukraine), e-mail: philosophy@lute.lviv.ua

Timchenko O. P.,

Doctor of Philosophy, Professor, Head
of the Department of philosophy and culture,
Lviv University of Trade and Economics
(Lviv, Ukraine), e-mail: philosophy@lute.lviv.ua

Pihosh M. A.,

senior lecturer of Department of philosophy
and culture, Lviv University of Trade and Economics
(Lviv, Ukraine), e-mail: philosophy@lute.lviv.ua

Розглядається викладання філософії у Києво-Могилянській академії на професійному рівні. Зазначається, що воно здійснювалося за взірцем західноєвропейських університетів, у яких в основі була філософська система Аристотеля. Автори доводять, що професори, які викладали філософію в Академії володіли тогочасними науковими знаннями, але водночас були релігійними людьми, оскільки займали ще й високі посади у православної церкви. Тому у статті під кутом зору переплетіння і злиття в одне своєрідне ціле на українському духовному ґрунті середньовічної схоластичної філософії, філософської думки епохи Відродження, Реформації та Просвітництва аналізуються їхні філософсько-релігійні погляди.

Для реалізації поставленої у статті мети автори використали методологію логіко-філософського дослідження. У поєднанні цієї методології із властивими для української філософії принципами реалізму, практичності, антропоцентризму, діалектичності, етноцентризму, екзистенційності, автохтонності, гуманізму вони реконструювали українську філософську думку цього періоду загалом.

Ключові слова: Києво-Могилянська академія, українська філософія, теологія, філософський світогляд, релігійний світогляд, гносеологія, раціоналізм, сенсуалізм, провіденціалізм, просвічений абсолютизм, національна культура.

The teaching of philosophy at the Kyiv-Mohyla Academy is considered at the professional level. It is noted that it was carried out on the model of Western European universities, which was based on Aristotle's philosophical system. The authors argue that the professors who taught philosophy at the Academy possessed contemporary scientific knowledge, but at the same time were religious people, since they also held high positions in the Orthodox Church. Therefore, in the article, from the angle of view of the interweaving and merging into one unique whole on the Ukrainian spiritual ground of medieval scholastic philosophy, the philosophical thought of the Renaissance, Reformation and Enlightenment, their philosophical and religious views are analyzed.

To implement the goal set in the article, the authors used the methodology of logical and philosophical research. In combination of this methodology with the principles inherent in Ukrainian philosophy, such as realism, practicality, anthropocentrism, dialecticism, ethnocentrism, existentialism, autochthonality, humanism, they reconstructed Ukrainian philosophical thought of this period in general.

Keywords: Kyiv-Mohyla Academy, Ukrainian philosophy, theology, philosophical worldview, religious worldview, epistemology, rationalism, sensualism, providentialism, enlightened absolutism, national culture.

Історія українського народу з середини XVII – XVIII ст. характеризується постійною боротьбою проти національного і соціального поневолення України поляками, турками та царсько-московським деспотизмом. Селянсько-козацькі повстання у 30-х роках XVII ст. не розв'язали наболілих питань тодішньої України. Польща ще більше посилила національно-релігійний, економічний і соціальний гніт українського народу. Колонізаторська політика Речі Посполитої, її утиски української культури і мови довели до крайнього загострення суспільних відносин, що й викликало національно-визвольну війну 1648 р. під проводом Б. Хмельницького. Утворилася козацько-гетьманська держава, яка проіснувала понад 100 років. Упродовж цього періоду тривала затята боротьба українців проти російського абсолютизму за свою свободу та незалежність. Цьому основному завданню служила й духовна культура українського народу, яка, за свідченням вітчизняних та іноземних джерел мала на той час дуже високий рівень. У таких історичних умовах виникає Києво-Могилянська академія, яка стає з другої чверті XVII ст. провідним культурно-освітнім центром не тільки України, а й усього слов'янського світу. Під таким кутом зору аналіз філософсько-релігійних поглядів професорів Києво-Могилянської академії є актуальним як у теоретичному, так і в практичному відношеннях.

Важливість обраної теми нашого дослідження полягає також у недостатній її розробці в сучасній філософсько-релігійній літературі. Тільки окремі аспекти цієї проблеми знайшли відображення у публікаціях І. Бичка, В. Горського, Н. Горбача, І. Захари, М. Кашуби, В. Нічик, Є. Причепія, А. Чернія, Л. Чекаля, В. Петрушенка, І. Огородника, М. Русина, М. Тарасенка, та інших авторів.

Виходячи з теоретичної, практичної та наукової актуальності даної наукової статті, автори ставлять перед собою мету дослідити та узагальнити філософсько-релігійні погляди професорів Києво-Могилянської академії у контексті загальної специфіки викладання філософських курсів у цьому навчальному закладі.

Виникнувши у 1632 р. як середній навчальний заклад (колегія) внаслідок об'єднання шкіл Київського братства і Києво-Печерської лаври на чолі з видатним українським і молдавським релігійним діячем Петром Могилою та завдяки щедрій фінансовій підтримці Івана Мазепи (1687–1708) Академія (цей статус здобуває у 1701 році) стає першим вищим навчальним закладом на території України [2, с. 66]. Тут зосередилися кращі професорські сили, які володіли тогочасними досягненнями науки. Вони прагнули поєднати національні традиції шкіл України з програмами

і методами навчання західноєвропейських університетів.

Філософію у Києво–Могилянській академії викладали професори, які слухали філософські курси у західноєвропейських колегіях чи університетах. Вони вперше почали читати філософію на професійному рівні, виділивши її з курсу теології. Курси лекцій поділялися, як і в Аристотеля, на три частини: логіку, фізику і метафізику. Проте читали переважно логіку й фізику, причому курси фізики або натурфілософії містили знання з астрономії, хімії, мінералогії, біології, медицини, математики. Крім античної філософії, викладачі популяризували ідеї Реформації та світського гуманізму, філософське вчення Нового часу, зверталися до етичних проблем, обґрунтовували роль інтелектуальної розумової праці, пов'язуючи її із «земною» практичною діяльністю.

Видатними просвітниками і викладачами філософії в Академії були Йосиф Кононович–Горбацький, Інокентій Гізель, Іоанікій Галятовський, Лазар Баранович, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Георгій Щербацький, Георгій Кониський та ін.

Передусім вважаємо за потрібне проаналізувати просвітницьку діяльність Петра Могили, адже філософію він не викладав. **Петро Могила** (1596–1647) – це фігура європейського масштабу й освіти. Його праці були добре відомі в Росії, Польщі, Грузії, Молдавії, Греції, Сербії, Італії. Сучасна наука присвятила йому десятки досліджень, що вийшли друком у Німеччині, Франції, Румунії та інших країнах. З ім'ям П. Могили пов'язані реформи у православній церкві, розгортання системи вищої та середньої освіти в Україні. Його життєвим кредо була теза: «Нам треба учитися, щоб Русь нашу не називали глупою» [13, с. 138].

Орієнтуючись на вивчення, осмислення і засвоєння досягнень західноєвропейської науки і філософії, П. Могила прагнув підпорядкувати науку церкві. Але це підпорядкування не означало відхилення або заперечення науки, а розглядалося як необхідна умова для оволодіння світськими знаннями. Таким чином, П. Могила розвивав науку під егідою церкви, вимагав, щоб духовництво було не лише освіченим, а й передовим у науці.

Однією з найважливіших сторін діяльності П. Могили була організація і розвиток книговидавничої справи. У зв'язку з цим більшого значення набуває українська мова, з метою полеміки вводиться й польське книгодрукування, у художньому оформленні книг ширше використовуються світські елементи.

П. Могила написав і видав чимало книг, передмов до різних видань, переклав деякі праці грецьких авторів. У творах він проповідував аскетичні ідеали, самопізнання, моральне вдосконалення, єднання з Богом, прагнув піднести моральний авторитет церкви. П. Могила розмірковував над проблемою співвідношення церковної та світської влади. Його ідеальний володар – сильний щодо ворогів і гуманний щодо підданих, освічений і мудрий – «філософ на троні», вірний православ'ю

і Богові цар, який отримує владу безпосередньо від Бога і звітується тільки перед ним. Оскільки в Росії верховенство церкви ніколи не було реальним, то Могила відводив їй роль радника.

П. Могила багато зробив для розвитку української духовної культури. З його ініціативи було проведено реставрацію Софіївського собору та інших культових споруд, археологічні дослідження Десятинної церкви, що були першими в Україні. Крім цього, П. Могила розробив, систематизував та обґрунтував обряди українського народу того часу. Вони були викладені у «Великому требнику Петра Могили». Сам систематизатор розумів обряди не тільки як релігійні ритуали, а й розцінював їх як національні звичаї, наділяючи виховним потенціалом, а відтак важливим засобом виховання, зокрема молоді. У «Требнику» розглядається також філософсько–релігійна проблема єдності життя і смерті. Могила розумів її так: «Я смертний – отже живу». Дослідники вважають, що тут прослідковується розвиток античної традиції, адже тоді філософію вважали приготуванням до смерті (Платон), роздумами про смерть (Цицерон). Зазначимо, що у наш час ця проблема розуміється як сенс життя людини, як «буття–до–смерті» [8, с. 241, 242]. Загалом праці П. Могили захищали ортодоксальне віровчення православ'я.

Йосиф Кононович–Горбацький (?–1653) – один із перших викладав у Києво–Могилянській академії філософію, риторіку та логіку. Його «Підручник з логіки» вважається «першим на Україні розділом філософського курсу на зразок «Органону» Аристотеля» [4, с. 150]. Заслужує на увагу дев'ятий розділ з цього підручника «Предикаменти». Тут автор повністю визнає Аристотелеве вчення про потенціальне й актуальне буття, матерію і форму. Природні тіла набувають реального існування лише тоді, коли пасивну матерію закликає до життя активна форма. Виходячи з аристотелевого поділу світу на субстанцію та акциденцію, Кононович–Горбацький послідовно виклав своє вчення про предикаменти. На його думку, їх існує десять: субстанція, кількість, якість, відношення, дія, підлягання дії, час, місце, стан, володіння (навик). Ці предикаменти виступають у двох станах. Один предикамент буде предикаментом субстанції, а інші дев'ять – це предикаменти акциденцій [7, с. 192–193; 4, с. 151–159].

Викладаючи проблему натурфілософії, І. Кононович–Горбацький відходив від схоластичних методів світосприйняття, прагнув відокремити теологію від філософії. Теологія, на його думку, повинна займатися надприродними речами, а філософія – реальними, що існують самі по собі.

І. Кононович–Горбацький визнавав об'єктивність світу та його пізнаваність, поділяв основне вчення сенсуалізму про те, що пізнання починається з досвіду, відчуттів. Однак у його теорії пізнання головна роль належить людському розумові. У пошуках істини, наголошував він, потрібно спиратися не на авторитет, а на логіку, яка є найкращою вчителькою нашого розуму. Сама людина, її розум і праця здатні перетворити світ, а світлий розум людини матиме тоді, коли поважатиме працю.

Отже, утверджуючи високий статус раціонального пізнання, І. Кононович–Горбацький у числі перших прагнув подолати традицію пошуку істини тільки на шляху містичного єднання з Богом, вказував дорогу до богопізнання через пізнавальну діяльність розуму.

Інокентій Гізель (бл. 1600–1683). Про філософські погляди І. Гізеля свідчать три його праці, що дійшли до нас – «Твір про всю філософію», «Філософські аксіоми», «Мир з богом людині». Аналіз цих творів дає підставу дійти висновку, що філософська система І. Гізеля тяжіє до раціоналізму, пантеїзму й деїзму.

Розв'язуючи одну з основних проблем свого філософського курсу, – проблему співвідношення Бога і природи, – І. Гізель визнає Бога творцем матерії та руху, внаслідок чого виникли тілесні субстанції, тобто різноманітні матеріальні речі. Бог, на його думку, створивши все існує в світі, стає іманентним природі, займає і наповнює собою весь простір, не перебуваючи ніде, в жодному конкретному місці й водночас – всюди, становлячи сутність будь-якої речі. На думку Гізеля, «Бог є найвищою із усіх сутностей» [1, с. 103]. Ототожнюючи, таким чином, природу і Бога, І. Гізель тим самим наближує Бога до світу. Однак, він обмежував божественні дії тосовно створеного матеріального світу, вважав, що Бог пристосовується до ним же створених природних законів і закономірностей розвитку.

Інокентій Гізель – знайомив студентів з геліоцентричним ученням М. Коперніка. З позицій пантеїзму і деїзму він висловлював ідеї про єдність і однорідність матерії природних тіл земної та небесної матерії, її ненароджуваність і незнищеність, а також про її кількісне збереження у світі. Концепція руху І. Гізеля формувалася під впливом фізичних уявлень Нового часу. Рух для нього – це різноманітні зміни, просторові переміщення, якісні або кількісні перетворення у природі внаслідок об'єднання і боротьби протилежностей. Там де немає протилежностей, немає ні виникнення, ні загибелі.

У філософському курсі І. Гізеля, значне місце посідає гносеологія. Він приділяє виняткову увагу чуттєвому пізнанню, що трактує як основу всього пізнавального процесу і вирішальний критерій достовірності пізнання істини. І. Гізель проводить детальний анатомічний опис органів чуттів людини, показує їх роль у передачі інформації у мозок. Водночас І. Гізель вважав, що процес пізнання є складним і не завершується чуттєвим пізнанням. На його думку, інтелектуальне, розумове пізнання – досконаліше і надійніше, ніж чуттєве. Відчуття пізнає чуттєві об'єкти матеріально і конкретно, а розум пізнає нематеріально і абстрактно.

В поглядах на людину І. Гізель не заперече божественне творення, але (подібно до гуманістів) підкреслює її велич і гідність, наголошує на безмежній досконалості. У творі «Мир з богом людині» людина виступає не як сліпе знаряддя у руках провидіння Божого, а як творець свого щастя, володар долі, повноправний господар своїх вчинків. Критерієм добра і зла, на його думку, є совість і розум людини. Тільки вони керують всіма людськими діями і вчинками. Ідеал І. Гізеля

– сильна людина, людина весела, начитана, позбавлена всіляких забобонів і церковних обмежень [9, с. 218, 219].

Проблему співвідношення держави і церкви І. Гізель розв'язує в межах теорії подвійної істини. На його думку, церковники не повинні втручатися у світські справи, їх обов'язок – турбота про освіту й поліпшення моралі.

Іоаннік Галятівський (1620–1688) – активний противник експансії католицизму, прихильник ідеї слов'янського єднання для боротьби з турецькими загарбниками. Його філософські погляди, ставлення до природи, людини та суспільства – ортодоксально-теологічні. Первинне та всеохоплююче начало, за Галятівським, – це Бог, котрий є безтілесним, духом невидимим і безсмертним, наділений розумом і волею. Породжуючи всю різноманітність світу, Бог залишається внутрішнім змістом усього сущого. З такого, по суті, пантеїстичного погляду І. Галятівський доводить існування всієї природи у Богові, не заперечуючи існування Бога як самостійної і первинної субстанції.

Людина, за І. Галятівським, складається з двох частин – душі і тіла, які перебувають у тісному зв'язку. Суттю людини, її внутрішнім змістом є душа; вона розумна, невидима і безсмертна, сполучає людину з Богом [9, с. 222]. Тут відчувається вплив Аристотеля. Відношення душі та тіла – це відношення активної форми і пасивної матерії. Але, визнаючи духовну субстанцію сутністю всього, І. Галятівський допускає об'єктивне існування природи, речей і людини.

Будучи людиною допитливою, високоосвіченою і спостережливою, І. Галятівський прагнув, хоч і нерішуче і не послідовно, відокремити теологію від філософії, віру від розуму. У філософських курсах, публіцистичних працях, проповідях І. Галятівський наводив багато прикладів з історії, ботаніки, зоології, мінералогії, інших наук, закликав читати книги про тварин, птахів, змій, рибу, дерева, камені і води, вивчати їх природу.

Лазар Баранович (1620–1693) близько 15 років був на викладацькій роботі у Києво-Могилянській академії. Його філософські погляди характеризуються теологічною спрямованістю. Віддаючи перевагу релігії перед філософією, він вважав, що філософія може бути предметом вивчення у школах, але не більше, а «Святе писмо» має абсолютне значення для всього суспільства і для кожної людини зокрема. Такий погляд Л. Барановича ґрунтувався на його впевненості, що релігія глибше проникає у суть світу, ніж філософія.

Основні проблеми філософського курсу Л. Барановича – аналіз і обґрунтування «субстанції». Їх, на його думку, дві: перша – духовна, друга – тілесна. Первинна і визначальна – духовна субстанція. Виходячи з цього, Баранович визнає релігійну концепцію щодо створення, будови і розвитку світу.

Метою людського життя є пізнання Бога, яке лежить через пізнання, передусім самого себе. Проте раціонально пізнати Бога повністю неможливо, оскільки його людство не може

«розумом охопити». Бог відкривається повністю людині лише через віру, бо на відміну від природних, душевних і тілесних сил віра є «надприродним даром», «з неба даною добротністю» [13, с. 143].

Теологічна спрямованість філософської системи Л. Барановича не відкидала гуманістичних ідей. Зокрема, у його творі «Меч духовний», де викладені морально-етичні настанови, утверджується цінність земного буття, ідея про свободу волі, віра в силу розуму людини, осуд зловживань земними благами, заперечення розкоші та надмірного багатства.

Стефан Яворський (1658–1722). Його філософські погляди характеризуються традиційними для тодішньої України підходами у розв'язанні світоглядних питань. Для Яворського найбільшим філософським авторитетом був Аристотель. Популяризуючи його вчення про матерію і форму, С. Яворський вважає матерію або першоматерію основою природного тіла. Однак при цьому розрізняє у природному тілі принципи фактичного буття (матерію і форму) і принципи становлення (матерію, форму і позбавлення).

Філософська концепція С. Яворського щодо природних речей відрізняється від подібних концепцій античних мислителів. Матерія, на його думку, не може існувати завдяки рухові у порожнечі атомів, з яких виник світ. Вона має власне, відмінне і незалежне від форми існування, володіє певною активністю, нестворюваністю і незнищуваністю. Яворський не відриває форму від матерії, а висуває ідею про її передіснування у матерії, з якої вона виводиться за допомогою природних факторів. Такий порядок, на його думку, встановив Бог, котрий пристосовується до природи речей, все створив згідно з нею.

С. Яворський визнавав концепцію безконечної подільності фізичного тіла і появи внаслідок цього багатоманітності речей у світі. Рух, простір, час і матеріальна природа загалом, за С. Яворським, – це до безконечності подільний континуум, що складається з величезної кількості безпосередньо пов'язаних між собою частинок. У процесі безпосереднього руху матеріальні частинки, розділяючись і перерозподіляючись за допомогою поєднань, утворюють різні предмети чи живі істоти. Ці поєднання невіддільні від матерії, є необхідною умовою життєдіяльності матеріальних частинок. Поєднання пов'язують воєдино частини простору, руху і часу. Перші дають змогу визначити межі у просторі, а другі – відрізки часу.

Наслідуючи гуманістичні ідеї філософії Відродження, С. Яворський значну увагу приділяє гносеологічній проблематиці. Його трактат «Про душу» дослідники вважають одним із найоригінальніших у цьому плані. Свою теорію пізнання С. Яворський розпочинає з опису чуттєвої душі. Він вважає, що будь-яке людське пізнання залежить від відчуттів, що поділяються на зовнішні, – зір, слух, нюх, дотик, смак, і внутрішні – уявлення, фантазія, оцінка, пам'ять, сон. Перший контакт із навколишньою реальністю здійснюється з допомогою зовнішніх відчуттів, які спрямовують свої дії на матеріальні об'єкти.

Ставлячи в залежність відчуття від зовнішніх подразників, від об'єктів, що діють на них, С. Яворський дотримується відомої теорії образів. Утверджуючи, таким чином, сенсуалістичні ідеї, С. Яворський водночас визнавав безсмертя розумної душі, а це допускало можливість існування розуму незалежно від відчуттів, мозку, тіла. Людський розум, на думку Яворського, є слабкий і ненадійний, тому мусить підлягати певним науковим діям і законам. Такою наукою, яка керує діями людського розуму, є логіка [12, с. 228]. Вона посідає провідне місце у філософських курсах Яворського. Наслідуючи Аристотеля, зокрема його вчення про природу універсального, він аналізує такі поняття логіки: поділ термінів, судження, конверсія, модуси знання, силогізм та його форми і правила [14, т. 1, с. 202–228]. Оскільки суб'єктом логічного пізнання є людина, то С. Яворський підкреслює її велич, силу, розум, самостійність, активність, вказує на її моральні чесноти.

Феофан Прокопович (1681–1736) добре знав твори Аристотеля, пропагував філософські теорії Ф. Бекона, Р. Декарта, Дж. Локка, пояснював геліоцентричну систему М. Коперніка, проводив експерименти, спостереження за природними явищами. Виступаючи за розвиток освіти і науки, необхідність їх практичного застосування, утверджуючи силу людського розуму, Ф. Прокопович боровся проти авторитаризму й догматизму, закликав до секуляризації науки і філософії, домагався, щоб теологічні та філософські істини існували незалежно одна від одної.

Філософський курс Ф. Прокоповича містить елементи дійсного і пантеїстичного світо-розуміння. Визнаючи Бога творцем і гарантом збереження усього природного, Ф. Прокопович об'єднує світ з Богом, уособлює в ньому ідею необхідності, стабільності та вічності. «Ми знаємо цілком певно зі Святого писання, що світ мав початок, і всі речі у ньому створені Богом у часі» – зазначав він [10, т. 2, с. 293]. Водночас, він обмежує всемогутність Бога тими законами, які він надав природі під час створення. Бог, за Ф. Прокоповичем, не тільки пристосовується до цих законів, а й не може їх порушити. Таким чином, природа зберігається за допомогою Бога, але водночас зберігає сама себе власними силами.

Важливе місце у філософській системі Ф. Прокоповича посідає поняття природного тіла, його він розглядає як субстанцію, що складається з матерії і форми. Підкреслюючи невіддільність матерії та форми, Ф. Прокопович заперечує активність форми стосовно матерії, доводить, що матерії характерне власне існування. Будучи обізнаним з розвитком природознавства, Ф. Прокопович відстоював думку про однорідність і незнищуваність матерії, перехід її від одного тіла до іншого. Всім тілам – живим і неживим – притаманна одна і та ж матерія, яка не народжується і не зникає, а переходить від одного тіла до іншого. Якби матерія гинула, розмірковує Ф. Прокопович, то впливало б, що Бог у всіх цих випадках створює нову матерію, адже в іншому випадку народження і поширення

всіх нових явищ і речей досі припинилося. Виходячи з цих міркувань, учений стверджує: перша матерія, яку створив Бог на початку світу, не може ні народжуватися, ні знищуватися, ані збільшуватися, ані зменшуватися; скільки її створено, стільки залишається завжди [5, с. 197–204].

У філософському курсі Ф. Прокопович велику увагу приділяє проблемі людини. Він вважає її за малий світ (мікрокосм), що є не лише скороченим відтворенням видимого і невидимого світу (макрокосму), а й його вершиною. Подібно до мислителів Відродження, Ф. Прокопович майже обожнює людину, вважає її, як і Бога, зразком досконалості. Наслідуючи традицію античних філософів, він пропагує ідею гармонії душі і тіла, заперечує концепцію, що тіло є джерелом зла. На думку Ф. Прокоповича, людське тіло – добре і прекрасне, а таке явище, як аскетизм, – протиприродне. Воно шкодить не лише фізичному, а й психологічному станові людини, вилучає її зі сфери суспільної праці.

Заслугує на увагу концепція щастя. Воно полягає, на думку Ф. Прокоповича, не у славі, почестях, насолоді або багатстві, а досягається при задоволенні духовних і тілесних потреб людини. У гносеології Прокопович виділяє чуттєве пізнання, як перший, нижчий етап всього пізнавального процесу. Інший, складніший – етап пов'язаний з діяльністю розуму і практичним застосуванням знань. Прикладом практичного застосування знань можуть бути детальні настанови Ф. Прокоповича з геодезії.

У галузі теорії держави і права Ф. Прокоповичу належить ідея просвіченого абсолютизму. В її основі – положення про те, що поширення освіти і розвиток науки є гарантом історичного прогресу, сили держави і добробуту її громадян. Верховним носієм державної влади, на думку Ф. Прокоповича, може бути тільки високоосвічена людина, яка керується принципом загальнонародної користі.

Георгій Щербацький (1725 – ?). Філософський курс Г. Щербацького є синтезом неоплатонізму й аристотелізму, орієнтованого на філософські ідеї Р. Декарта. Розглядаючи проблему співвідношення природи і Бога, Г. Щербацький розв'язує її в дусі деїстичного світосприйняття. На його думку, Бог створив матерію разом з рухом і зберігає у ній ту кількість руху, яку вклав під час творення, встановивши при цьому природні причини і закони, за допомогою яких вона повинна зберігатися, функціонувати без його втручання.

Не відступаючи від усталеного в Академії аристотелівського визначення матерії та розподілу на першу і другу, Щербацький інтерпретує її в дусі механічного матеріалізму. Першоматерію він визначає як субстанцію, протяжну, щільну і непроникливу, позбавлену будь-якої чуттєвої форми. Нею можуть бути три елементи Р. Декарта, або атоми Демокріта і П. Гасенді. Під другою матерією Г. Щербацький розуміє чуттєве тіло, яке набуває буття або чуттєвого виду від форми. Щербацький поділяв думку про однорідність земної та небесної матерії [13, с. 148].

У поглядах на структуру світу, будову першоматерії, концепцію руху, простору і часу Г. Щербацький стає на позиції картезіанства. Свій погляд він обґрунтовує деїстичним уявленням про Бога як найвищого творця, правителя світу і причину всіх рухів, визнанням безконечної подільності простору і запереченням наявності у природі порожнечі.

Під впливом філософії Р. Декарта Г. Щербацький висловлює, думку про необхідність розрізняти дослідження світу в двох аспектах: фізичному і математичному. У фізичному аспекті світ повинен досліджуватися з погляду відношення притаманних йому фізичних і чуттєвих якостей; рухомості, плинності, твердості, а в математичному – тільки з боку протяжності. Аналізуючи два аспекти дослідження світу, Г. Щербацький детально описує три закони руху тіл і теорію вихрів Р. Декарта, поділяє його думку про те, що природні тіла пасивні, а рух виникає внаслідок поштовху від іншого тіла. Однак цей рух відбувається відповідно до законів, які встановив Бог [5, с. 216–217]. Розглядаючи істинне, достовірне й очевидне пізнання будь-якої речі, він вказує, що воно відбувається через причини або принципи, внаслідок чого й існують речі та предмети. Закликав розрізняти наукове і повсякденне пізнання. На думку Г. Щербацького, процес пізнання залежить від Бога, оскільки він визначає, що нам обов'язково і не обов'язково знати. Щоб здобути достовірні знання про будь-яку річ, необхідно ретельно і наполегливо працювати над нею. Тільки тоді людина здобуває право на неї. Ця винагорода за працю дається Богом. Він уможливує осягання розумом людини речі, на якій вона виявила бажання зосередити увагу.

Георгій Кониський (1717–1795). Його діяльність у Києво-Могилянській академії припадає на важливий період, коли у викладанні філософії змагалися два напрями: старої аристотелівської та нової, в основу якої покладені досягнення тодішньої науки, зокрема природознавства. Г. Кониський написав два філософські курси. Перший (1747–1748) відзначався парапетичною спрямованістю, другий (1749–1751) – включав досягнення новітньої науки, зокрема, астрономії та фізики, філософію Р. Декарта, Г. Лейбніца, Б. Спінози, П. Гасенді, а також етику, що раніше чітко не виділялася [6, т. 1, с. 9–10].

З другої половини XVIII ст. у викладанні філософії настає новий етап. Синод видав указ про читання філософського курсу за підручником німецького ідеаліста Ф. Баумайстера. Викладання ж оригінальних курсів суворо заборонялося. Курс Г. Кониського був останнім оригінальним курсом філософії в Академії.

Світогляд Г. Кониського характеризується відходом від ортодоксальних поглядів. Для нього був притаманний бароковий стиль. Він поділяв позиції науки і філософії Нового часу, зокрема раціоналізм Р. Декарта і концепцію однорідності світу та подільності матерії до невизначеності. Демонструючи позицію деїзму, Г. Кониський обмежував дії Бога–творця, схилявся до думки, що природа сама виступає як творець, пробуджуючи в

тілах усілякі процеси і виступаючи їх причиною. Проте активні риси приписує він не всій природі, а лише тій, яка ототожнюється з оформленою. Першорухієм матерії є Бог [6, т. 2, с. 212; 12, с. 228].

Розглядаючи проблему руху, Г. Кониський характеризує його універсальність. Змінам підвладні не лише земні речі, а й небесні тіла, зокрема рух Землі навколо своєї осі. Універсальність руху підтверджують також його думку про зміни земної поверхні природним шляхом: утворення нових гір, джерел, річок, озер. В основі цих змін лежать природні причини. Універсальна причина – Бог. Поняття простору Г. Кониський тісно пов'язує з розміщенням у ньому тілом. Практика засвідчує, що в природі немає і не може бути порожнечі. Вакуум можна утворити лише штучно, у природі його немає. Там, де, як нам здається, немає жодного тіла, є повітря, що має вагу, щільність, займає певне місце як всяке природне тіло. Ці та подібні думки Г. Кониський широко ілюструє дослідженнями відомих фізиків – Бореллі, Бойля, Торічеллі, Отто фон Геріке.

Концепція руху і простору в Г. Кониського тісно пов'язана з поняттям часу. Час, на думку Кониського – це міра руху. Він розрізняє природний час – теперішній, минулий і майбутній, а також штучний – години, дні, тижні, місяці, роки. Еталон часу – рух небесних тіл.

Пояснюючи студентам свою теорію пізнання, Г. Кониський наголошував на безмежних можливостях людини у пізнанні світу та самої себе, заперечував владу всіляких авторитетів у пізнавальному процесі. Для нього головним авторитетом був розум: істинне лише те, що доведене й осягнене розумом. Віра і розум несумісні [12, с. 228]. Аналізові діяльності людського розуму Г. Кониський відводив цілий розділ свого філософського курсу – логіку.

Людину і світ учений розглядав у єдності: людина – частина природи. В людині природа досягає своєї найвищої досконалості. Хоч на перший погляд людина від народження беззахисна порівняно з тваринним світом, але природа до неї прихильніша, бо наділила талантом і розумом. Підкреслюючи творчу активність людини, Кониський виходить із того, що мета людського життя – блаженство і щастя. Блаженство – це стан, який приготував людині Бог. Земне щастя залежить від людини, його не потрібно чекати, а потрібно творити.

Аналіз філософських поглядів професорів Києво-Могилянської академії засвідчує, що філософія даного періоду характеризується тісним переплетінням і злиттям в одне своєрідне ціле на українському духовному ґрунті середньовічної схоластичної філософії, філософської думки епохи Відродження, Реформації та Просвітництва. Загалом, Києво-Могилянська академія зробила вагомий внесок у збереження історичної пам'яті українського народу. Вона започаткувала наукову, інтелектуальну Україну, стала виразником специфічних рис духовності українців, сприяла формуванню адекватного своїй епосі способу бачення й осмислення світу.

Список використаних джерел

1. Гізель, І., 1970. 'Твір про всю філософію', *Філософська думка*, №1, с.102–113.
2. Горбач, НЯ., 2006. 'Специфіка української філософії', Львів: *Каменярь*, 216 с.
3. Горський, ВС., 1996. 'Історія української філософії. Курс лекцій', К.: *Наукова думка*, 287 с.
4. Кашуба, М., 2004. 'Історія української філософії. Хрестоматія', Львів: *Видавничий центр ЛНУ ім. Ів. Франка*, 356 с.
5. Тарасенко, МФ., Русин, МЮ., Бичко, АК., 1993. 'Історія філософії України. Хрестоматія', К.: *Либідь*, 560 с.
6. Кониський, Г., 1990. 'Філософські твори', У 2-х т., К.: *Наукова думка*.
7. Кононович-Горбацький, Й., 1972. 'Підручник з логіки', *Філософська думка*, №1, с.92–101.
8. Нічик, В., 1997. 'Петро Могила в духовній історії України', К.: *Знання*, 350 с.
9. Огородник, ІВ., Огородник, ВВ., 1999. 'Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: навч. посіб.', К.: *Вища шк.: «Знання»*, 543 с.
10. Прокопович, Ф., 1990, 1991. 'Філософські твори', У 3-х т., К.: *Наукова думка*.
11. Русин, МЮ., Огородник, ІВ., 2008. 'Історія української філософії: Підручник', К.: *Академвидав*, 624 с.
12. Сислюк, ЯГ., Тімченко, ОП., Пігош, МА., 2018. 'Логіко-філософські особливості теорії пізнання у вітчизняній філософії як специфіка українського менталітету', *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*, К.: «Видавництво «Гілея», Вип.137(10), с.226–231.
13. Тімченко, ОП., Сислюк, ЯГ., Козій, ІВ., 2015. 'Філософія: навч. посіб.', Львів: *Видавництво «Растр-7»*, 360 с.
14. Яворський, С., 1993. 'Філософські твори', У 3-х т., К.: *Наукова думка*.

References

1. Hizel, I., 1970. 'Tvir pro vsyu filosofiyu (The product of the whole philosophy)', *Filosofs'ka dumka*, №1, s.102–113.
2. Horbach, NYa., 2006. 'Spetsyfika ukraïns'koyi filosofiyi (Specificity of Ukrainian Philosophy)', L'viv: *Kamenyar*, 216 s.
3. Hors'kyu, VS., 1996. 'Istoriya ukraïns'koyi filosofiyi. Kurs lektsiy (The History of Ukrainian Philosophy. Course of lectures)', K.: *Naukova dumka*, 287 s.
4. Kashuba, M., 2004. 'Istoriya ukraïns'koyi filosofiyi. Khrestomatiya (The History of Ukrainian Philosophy)', L'viv: *Yydavnychyy tsentr LNU im. Iv. Franka*, 356 s.
5. Tarasenko, MF., Rusyn, MYu., Bychko, AK., 1993. 'Istoriya filosofiyi Ukrayiny. Khrestomatiya (The History of Philosophy of Ukraine)', K.: *Lybid'*, 560 s.
6. Konys'kyu, H., 1990. 'Filosofs'kit vory (Philosophical Works)', U 2-kh t., K.: *Naukova dumka*.
7. Kononovych-Horbats'kyu, Y., 1972. 'Pidruchnyk z lohiky (The Handbook of Logic)', *Filosofs'ka dumka*, №1, s.92–101.
8. Nychyk, V., 1997. 'Petro Mohyla v dukhovniy istoriyi Ukrayiny (Petro Mohyla in the spiritual history of Ukraine)', K.: *Znannya*, 350 s.
9. Ohorodnyk, IV., Ohorodnyk, VV., 1999. 'Istoriya filosof-s'koyi dumky v Ukrayini. Kurs lektsiy: navch. posib. (The History of Philosophical Thought in Ukraine)', K.: *Iyshchashk.: «Znannya»*, 543 s.
10. Prokopovych, F., 1990, 1991. 'Filosofs'ki tvory (Philosophical Works)', U 3-kh t., K.: *Naukova dumka*.
11. Rusyn, MYu., Ohorodnyk, IV., 2008. 'Istoriya ukraïns'koyi filosofiyi: Pidruchnyk (The History of Ukrainian Philosophy)', K.: *Akademvydav*, 624 s.
12. Syslyuk, YaH., Timchenko, OP., Pihosh, MA., 2018. 'Lohiko-filosofs'ki osoblyvosti teoriyi piznannya u vitchyznyaniy filosofiyi yak spetsyfika ukraïns'koho mentalitetu (Logical-philosophical peculiarities of the theory of cognition native philosophy as a specificity of the Ukrainian mentality)', *Hileya: naukovyy visnyk. Zbirnyk naukovykh prats'*, K.: «Yydavnytstvo «Hileya», Vyp.137 (10), s.226–231.
13. Timchenko, OP., Syslyuk, YaH., Koziy, IV., 2015. 'Filosofiya: navch. posib. (Philosophy)', L'viv: *Yydavnytstvo «Rastr-7»*, 360 s.
14. Yavors'kyu, S., 1993. 'Filosofs'ki tvory (Philosophical Works)', U 3-kh t., K.: *Naukova dumka*.

* * *